

เรื่องเล่าขานในสายธาร ของความเปลี่ยนแปลง บทบันทึกภาคสนามที่บ้านก่อง กะเหรี่ยงโปว์ ลาวเวียง และลาวคัง จังหวัดอุทัยธานี *

สร้อย สินธุประมา
ภิมมตา มนตาทิพนธ์
ศิรินทร์ภา เริงศาสดร์
พิมพ์ชนก อัครพรภณ
จรัสรวี หงส์ทอง

สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต ปีการศึกษา 2555
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

* บทความนี้ปรับปรุงจากรายงานในการศึกษารายวิชา วัฒนธรรมชาติพันธุ์ในประเทศไทย หลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บทเริ่มต้น: ครึ่งหนึ่งบานมาแล้ว...

วลีที่คุ้นเคยเริ่มต้นเรื่องราวขึ้น ทำให้บรรยากาศรายรอบเปลี่ยนแปลงไปราวถูกมนต์สะกด ความลึกซึ้งดำมืดของผู้คนในทิวเขาสลับซับซ้อนค่อยๆ คลี่ตัวออกสู่สายตาคนนอกอย่างนักเรียนมานุษยวิทยาจากรังสิต นัยน์ตาของผู้เล่าจับจ้องมายังผู้ฟังทว่ากำลังจินตนาการถึงบางสิ่งที่อยู่ไกลออกไป พวกเราค่อยๆ วาดภาพขึ้นในหัวตามผู้เล่าไปเรื่อยๆ ทีละเล็กทีละน้อย และในห้วงขณะนั้นเอง เรื่องเล่าและบทเพลงต่างๆ ก็ได้ออกมาโลดแล่นมีชีวิตอยู่ในโลกอีกครั้ง เผยให้เห็นความเชื่อมโยงกับชีวิต ความเป็นอยู่และอดีตของผู้คนที่อยู่เบื้องหน้าเรา

โอกาสเช่นนี้ไม่เกิดขึ้นบ่อยๆ การที่เรื่องเล่าสักเรื่อง บทเพลงสักเพลงจะได้รับการขับขาน เราจะต้องไปอยู่ให้ถูกที่ ในเวลาที่ถูกต้อง เพราะตำนานไม่ใช่สิ่งที่ใครก็สามารถเล่าออกมาได้ หลายเรื่องเป็นตำนานเก่าแก่ที่เล่าสืบกันมาด้วยภาษาเฉพาะกลุ่ม จึงไม่สามารถเล่าเป็นภาษาไทยโดยตรง หรืออาจเล่าได้ก็ด้วยความยากลำบาก หลายเพลงถูกใช้ขับร้องเฉพาะในโอกาสพิเศษบางโอกาสเท่านั้น และที่สำคัญคือในหมู่บ้านหนึ่งก็จะมีคนเล่าเรื่องอยู่ไม่กี่คน หากพวกเขาปฏิเสธที่จะเล่าหรือเพียงแต่ออกไปทำสวนทำไร่ในจังหวะที่เราไปถึง โอกาสในการได้ข้อมูลของเราก็แทบจะสูญไปโดยสิ้นเชิง ภายใต้เงื่อนไขของการลงภาคสนามระยะสั้นเพียง 2-3 วัน

ด้วยเหตุนี้ จากเดิมที่พวกเราตั้งใจจะตามหาโครงสร้างที่หลบซ่อนอยู่ในเรื่องเล่า ก็กลับได้เจอกับเรื่องเล่าหลายเรื่องที่เกิดความคาดหมายและเกินไปกว่าจะวิเคราะห์ถูก ได้ทั้งเรื่องราวขำๆ วนๆ และมีบ้างที่ไม่ได้อะไรเลยจากบางหมู่บ้าน แต่การขาดหายไปของเรื่องเล่านั้นก็กลับกลายเป็นความหมายที่กำลังบอกอะไรบางอย่างกับเราอยู่เช่นกัน

บ้านละว้า...คว้าน้ำเหลว

ที่หมู่บ้านละว้าเราได้เจอตาและยายสองคน อาศัยอยู่ท้ายหมู่บ้านบริเวณเนินเขาซึ่งเป็นจุดที่สูงที่สุดในหมู่บ้าน คุณยายชื่อมะลิ เป็นคนละว้า อายุราว 60 ปี ในช่วงนี้คุณยายได้รับจ้างเก็บมันเพื่อการยังชีพ ทำงานตั้งแต่หกโมงเช้าจนถึงบ่ายสี่โมง ค่าจ้าง 200 บาทต่อวัน หลังจากนั้นจะกลับมาบ้าน ส่วนคุณตาซึ่งเป็นคนลาวไม่ได้ทำงานอะไร เราจึงสอบถามคุณยายได้ความว่าคุณยายมีลูกชายสี่คน คนโตสุดเข้าไปทำงานที่กรุงเทพฯ คนที่สองและคนที่สามอาศัยอยู่ในบ้านละแวกเดียวกัน และคนสุดท้ายเพิ่งสึกออกมาจากการบวชนานถึง 5 พรรษา พอถามคุณยายในเรื่องของนิทานหรือตำนาน คุณยายบอกว่าจะไม่ได้ เพราะไม่ได้เล่าให้ลูกๆ ฟัง พ่อแม่ของคุณยายก็ไม่เคยเล่านิทานให้ฟัง เลยทำให้เราไม่ได้เรื่องเล่าจากหมู่บ้านละว้า แต่ทราบมาว่าพื้นที่ของหมู่บ้านละว้าแต่

ก่อนนั้นตั้งอยู่บริเวณอ่างเก็บน้ำ หลังจากที่มีการสร้างอ่างเก็บน้ำขึ้น คนในหมู่บ้านต้องอพยพขึ้นมาตั้งหมู่บ้านในปัจจุบัน

บริเวณอ่างเก็บน้ำนั้นถูกเรียกว่า “ละว้าสามหลัง” เมื่อถามถึงที่มาของชื่อนี้ก็จะได้รับคำตอบในทำนองเดียวกันคือเป็นบริเวณที่ชาวละว้ากลุ่มแรก 3 ครอบครัวมาตั้งถิ่นฐาน แต่เมื่อถามต่อไปว่าย้ายมาจากที่ใดก็ไม่มีใครให้คำตอบได้ หลังจากไล่เรียงไปก็พบว่าคนบ้านละว้านั้นกลับไม่ได้เรียกตนเองว่าละว้าแต่เรียกตัวเองว่า “ก่อง” (หึ่งอง) การที่มาเรียกตัวเองว่าละว้านั้นน่าจะเกิดจากการถูกกลุ่มคนอื่น ๆ เรียกอย่างเข้าใจผิด และเนื่องจากเป็นคนกลุ่มน้อยในพื้นที่ กล่าวคือ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลออสโตร-เอเชียติกกลุ่มเดียวในพื้นที่แถบนี้ ซึ่งมีกลุ่มที่ใหญ่กว่าคือกระเหรี่ยง ที่พูดภาษาตระกูลจีน-ทิเบต และกลุ่มลาวซึ่งพูดภาษาตระกูลไท-กะได ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าชาวก่องนั้นเป็นคนชายขอบของชายขอบอีกทีหนึ่ง ดายอม ชายชราอายุ 75 ปี เล่าว่าคนละว้า (ก่อง) นั้นสามารถพูดคุยกับชาวกระเหรี่ยง ลาว ไทยได้ทั้งสิ้น ในขณะที่คนกระเหรี่ยงน้อยคนจะรู้ภาษาละว้ากลุ่มอื่นๆ ยิ่งไม่ต้องพูดถึง การที่คนก่องพูดได้หลายภาษานั้นเป็นสิ่งที่สนับสนุนความเป็นคนกลุ่มน้อยที่ถูกบีบให้ต้องเรียนภาษาของกลุ่มชนที่มีอำนาจมากกว่าเพื่อการอยู่รอด

สองชั่วโมงผ่านไปอย่างรวดเร็ว เราพบว่าที่หมู่บ้านแห่งนี้ไม่ทิ้งร่องรอยอะไรไว้ให้เราสืบย้อนไปหาตำนานของคนที่นี่ได้เลย คนเฒ่าคนแก่เล่าว่าสมัยยังเด็กนั้นเคยมีผู้ใหญ่ร้องเพลง เล่านิทานให้ฟัง แต่ก็นานเหลือเกินจนลืมเลือนไปหมดสิ้นแล้ว เมื่อผู้ใหญ่ในรุ่นนี้ไม่ได้เล่านิทานต่อ ชีวิตของตำนานก่องก็มอดลงแต่เพียงเท่านี้ แม้มีความเป็นไปได้ที่จะยังมีใครบางคนยังคงจดจำเรื่องราวเหล่านั้นได้ แต่การที่ชาวก่องต่างแยกย้ายกันออกไปตั้งบ้านเรือนและแต่งงานกับคนหมู่บ้านอื่นๆ จนกระจัดกระจายไปหมดเสียแล้ว ตำนานที่ยังมีชีวิตอยู่ก็คงจะมีลมหายใจที่รยรินเต็มที หมู่บ้านก่องที่จังหวัดอุทัยธานี คือตัวอย่างของกลุ่มคนที่ถูกเส้นทางวัฒนธรรมจนสูญเสียเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มที่เล็กลงน้อยไปจนแทบหมดสิ้น และกำลังจะกลายเป็นเพียงกลุ่มคนในเขตทุรกันดารที่มีชีวิตยากลำบากด้วยเหตุผลเดียวคือ การที่เคยเป็นชาวก่องผู้มีเอกลักษณ์ต่างจากคนส่วนใหญ่ในทิวเขาแห่งนั้น

สิ้นเสียงนกยักษ์...ที่หมู่บ้านกะเหรี่ยงโปว์

เช้าวันต่อมาเราเดินทางไปยังหมู่บ้านกะเหรี่ยงโปว์ที่อยู่ไม่ไกลกันจากที่พักและหมู่บ้านก่อง ความแตกต่างสำคัญก็คือหมู่บ้านกะเหรี่ยงที่เราไปนั้นมีบ้านเรือนปลูกอยู่หนาแน่นกว่ามาก แม้คนในหมู่บ้านจะออกไปทำนาทำไร่ก็ยังมีคนเหลืออยู่ไม่น้อยเลย หญิงชราหนึ่งม้วนใบตองแห้งใส่ยาสูบที่ปลูกเอง สูดพ่นควันอยู่อยู่ที่ลานหน้าบ้านของตนเอง พลังตะโกนตอบโต้กับเพื่อนบ้านด้วยภาษา

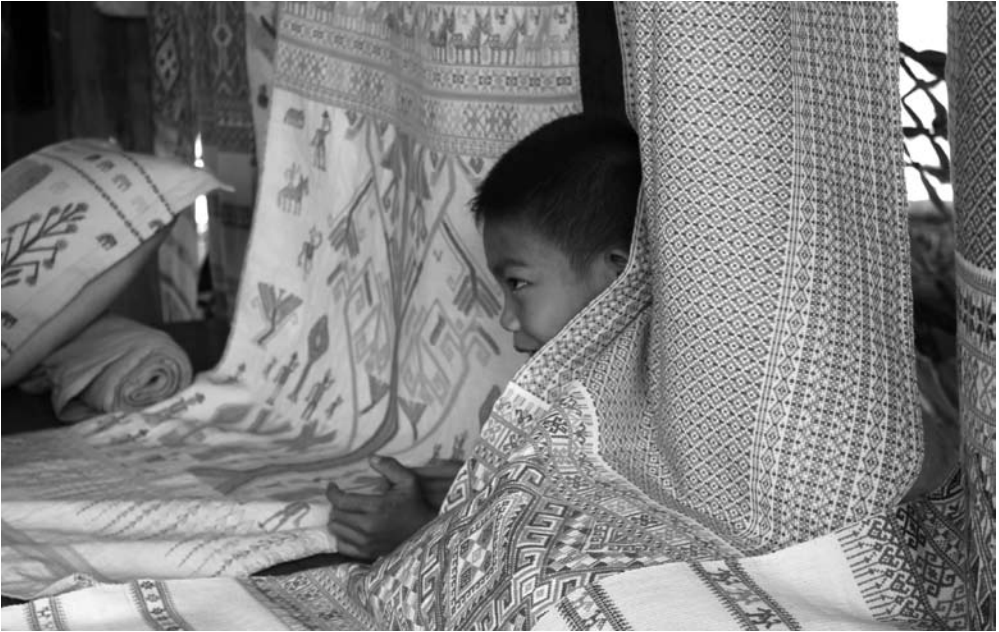
กะเหรี่ยง หญิงวัยกลางคนยืนซักผ้าในลำห้วยกลางหมู่บ้านโดยมีเด็กๆ เล่นน้ำอยู่รอบๆ การตามหาเรื่องเล่าที่นี้ดูจะไม่คืบหน้านักเมื่อเราพบว่าหลายคนสามารถที่จะเล่าเรื่องได้บ้าง แต่ต้องเล่าเป็นภาษากะเหรี่ยงเท่านั้น และการพูดคุยกับคนในชุมชนก็ค่อนข้างลำบากทีเดียวเนื่องจากชาวกะเหรี่ยงที่นี้โดยมากไม่มีความจำเป็นมากนักที่จะต้องเรียนรู้ภาษาไทยเพื่อใช้ในการดำรงชีวิต

อย่างไรก็ตาม ในที่สุดเราก็ได้พบกับเรื่องเล่าเรื่องแรกในการลงสนามคราวนี้ เป็นนิทานเล่าให้เด็กๆ ฟังก่อนนอนซึ่งมีใจความดังนี้

ครอบครัวหนึ่งมีลูกสาวสองคนชื่อ พุโก มอโก พ่อของทั้งสองคนชอบดื่มเหล้า ทุกเย็นหลังจากดื่มเหล้าเสร็จก็จะมาร้องเรียกชื่อลูกสาวให้เอาบันไดลงมาให้ขึ้นเรือน มียักษ์ตนหนึ่ง ได้ยินเสียงเรียกนี้บ่อยๆ จึงออกอุบาย แกล้งเลียนเสียงพ่อ มาร้องเรียก “พุโก มอโก” เด็กสาวทั้งสองได้ยินเสียงเรียก แต่พอแอบมองตามช่องประตู ก็เห็นว่าไม่ใช่พ่อ จึงพากันปีนเสาหลังบ้านหนีลงจากเรือน พอลงมาเสร็จก็เอา หอกผูกไว้กับเสา เมื่อยักษ์ตามขึ้นมาในบ้านและรู้ว่าทั้งสองหนีไปแล้ว จึงปีนเสาตามลงมาและโดนหอกที่มตาย

จากการเชื่อมโยงเข้ากับบริบทเรื่องเล่าอื่นๆ ของชาวกะเหรี่ยงที่มักเกี่ยวข้องกับการเดินทางที่ยากลำบาก เพื่อมาตั้งถิ่นฐานในที่อยู่อาศัยปัจจุบัน และความทุกข์เข็ญจากการถูกโจรชาวไทยปล้นสะดม และความสัมพันธ์ระหว่างชาวกะเหรี่ยงกับชาวไทยที่เพิ่งขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ ในขณะที่สมัยก่อนนั้นลูกหลานชาวกะเหรี่ยงจะถูกสั่งห้ามไม่ให้ข้องเกี่ยวกับชาวไทยเลย จึงอาจสรุปได้ว่า “ยักษ์” ในเรื่อง “พุโก-มอโก” นั้นก็คือโจรซึ่งเป็นไปได้มากกว่าหมายถึงคนไทยนั่นเอง เรื่อง “พุโก-มอโก” นี้แสดงให้เห็นว่าคนกะเหรี่ยงเองก็มีได้หนึ่งเฉยเป็นเหยื่อของคนอื่นแต่ฝ่ายเดียว แต่ก็มียุทธในการต่อสู้เพื่อปกป้องตนเองอยู่ด้วย

เรื่องเล่าของกะเหรี่ยงนั้นมักผูกพันกับป่า สัตว์ และพลังลึกลับบางครั้งเรื่องเล่าก็เกิดจากความเชื่อที่หลอมรวมกับประสบการณ์ส่วนตัวจนเกิดเป็นเรื่องราวใหม่ๆ ที่ซ้อนทับอยู่กับบุคคลและสถานที่จริง เราได้ติดตามผู้เล่าเรื่อง “พุโก-มอโก” ข้างต้นไปยังบ้านของพี่ชายที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่เชื่อกันว่า “ที่แรง” และได้ฟังเรื่องของนักษัตรที่เชื่อกันว่าหากได้ยินเสียงร้องของนกชนิดนี้จะเป็นลางบอกเหตุว่าจะมีคนตาย จะต้องรีบย้ายบ้านเรือนออกจากบริเวณนั้น โดยเสียงของนกนั้นมีลักษณะเหมือนกับเสียงของเด็กทารก นอกจากนั้นก็ยังมีเรื่องของอิเหนาที่เมื่อถูกยิงแล้วร่วงลงมาที่พื้น แต่เมื่อเข้าไปค้นหาดูก็ปรากฏว่าไม่พบเจอสิ่งใด พลังลึกลับเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการปลุกชีวิตให้เรื่องราวต่างๆ ยังมีชีวิตโลดแล่นอยู่ได้เสมอ แม้แต่พวกเราเองเมื่อติดตามไปยืนอยู่เบื้องหน้าต้น

มะเดื่อยักษ์ที่ใหญ่เกินพวกเราห้าคนจะโอบได้ ซึ่งทำให้บริเวณนั้นเย็นสบายท่ามกลางแดดบ่ายอันแผดจ้าร้อนระอุ ก็ทำให้รู้สึกได้ถึงความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ และสัมผัสได้ถึงความรู้สึกนึกคิดบางอย่างในระหว่างการเล่าเรื่องนกยักษ์นั้น

แม้อย่างนั้น พี่ชายชาวกะเหรี่ยงผู้เล่าเรื่องกลับแสดงความมั่นใจอย่างยิ่งว่าถ้าหากวันนี้ นกยักษ์ยังบินวกกลับมายังหมู่บ้านอีกจะต้องถูกปืนผาหน้าไม้สอยร่วงลงมาตายแน่แท้ ความลึกลับดำมืดของธรรมชาติดูเหมือนจะคลายความศักดิ์สิทธิ์ลงไปอย่างประหลาด อาจเป็นเพราะการพัฒนาของรัฐที่ค่อยๆ เข้ามาถึงหมู่บ้าน ทางเดินที่เป็นกรวดหินกลับกลายเป็นถนนคอนกรีตในโครงการไทยเข้มแข็งของรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ในหมู่บ้านมีคนไทยเข้ามาเปิดกิจการร้านค้าของชำ ความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินที่เพิ่มมากขึ้นตามลำดับก็อาจมีส่วนอย่างสำคัญในการลดทอนพลังของเรื่องเล่าเหล่านี้ให้ค่อยๆ อ่อนแรงลงในโลกของคนรุ่นใหม่ แม้คนเฒ่าในกระท่อมหลังน้อยจะยังคงเล่าเรื่องได้เป็นวันๆ โดยไม่หยุดหย่อน แต่หนทางข้างหน้าในโลกที่ความมั่นคงขึ้นอยู่กับหน่วยงานรัฐและความเจริญแบบวิทยาศาสตร์ ดำเนินต่างๆ ก็คงค่อยๆ หดพลังไปเช่นเดียวกับเสียงของนกยักษ์ที่ไม่น่าพรันพรียงอีกต่อไป

อยากมีพัวผู้ดี...เรื่องเล่ามีชีวิตที่บ้านลาวเวียง

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ได้เขียนเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้ในหนังสือ *เจ้าชีวิต* (2554 [2505]) ซึ่งพอจะใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงถึงการเดินทางมาจากหลวงพระบางและเวียงจันทน์ของเมืองลาวของชาว “ทัพคล้าย” หรือชาวทัพคล้ายได้ว่า บรรพบุรุษของชาวทัพคล้ายถูกกวาดต้อนมาเป็นเชลยศึก และเกณฑ์เอามาเป็นลูกหาบขนเสปียงและสิ่งของกลับเมืองไทยเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นทหารเอกของพระเจ้าตากสิน ยกกองทัพไปปราบเมืองหลวงพระบางและเวียงจันทน์เมื่อปี พ.ศ. 2318 (ค.ศ. 1775) และมาพักอยู่ในเมืองหลวงเป็นเวลาประมาณ 10 ปี

เมื่อปี พ.ศ. 2329 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ คุณมกองทัพนมาด่านพม่าทางด้านทิศตะวันตก จึงได้เกณฑ์เชลยที่กวาดต้อนมาในครั้งกระนั้นเพื่อเป็นทหารแนวหน้าและเป็นลูกหาบขนเสปียงอาหาร ครั้นยกทัพกลับเมืองหลวงจึงได้ให้เชลยและลูกหาบอยู่แนวหน้าคอยเป็นกองสอดแนมเพื่อส่งข่าวเข้าศึกให้กับกองทัพฝ่ายไทย เวลานานวันผ่านไปจึงได้รวมกันเป็นชุมชนและไม่กลับไปยังเมืองหลวงอีก ดังนั้น ชนเผ่าไทยที่เดินทางมาจากเวียงจันทน์และหลวงพระบาง จึงถือกำเนิดขึ้น ณ ดินแดนแห่งนี้ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ถ้านับรวมถึงปี พ.ศ. 2545 เท่ากับว่าเดินทางมาจากเวียงจันทน์เมื่อ 226 ปีที่แล้ว และถ้าคิดการเดินทางตั้งแต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ เดินทัพมา ก็เท่ากับว่าเป็นเวลาถึง 216 ปี

จากประวัติของการพลัดพรากจากบ้านเกิดเมืองนอนนี้ เรื่องราวของบรรพชนชาวลาวเวียงได้มาปรากฏอยู่ในบทเพลงร้องเล่น ร้องกล่อม มากมายหลายแห่งดังนี้¹

เพลงกล่อมเด็ก

อึ่งอ่างไปเวียงจันทน์นำพ่อน้ำแม่เฮาบ

บไปดอก เสื้อผ้าก็เปียก

ตากแดดก็กระด้าง ขางไฟก็ชิวควัน

ในเพลงนี้กล่าวถึงความต้องการที่จะกลับไปยังถิ่นฐานบ้านเกิด แต่ก็จั้นด้วยปัญญา เพราะเส้นทางนั้นยาวไกลเกินกว่าจะกลับไปได้แล้ว

¹ ถอดความจากเสียงขับร้องโดยสมาชิกหมู่บ้าน บันทึกเสียงโดยคณะผู้เขียนเมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2556.

เพลงร้องประกอบการละเล่น

จ้ำจี้ หมากหมี หมากม่น เคี้ยเขาชน ไก่กานกกด นกกดฮ้อง
หน้าลิงหน้าลาย หน้าผีพาย หน้ากิดหน้าก้อม หย่อมแยะ เคี้ยเต่าและ
ลงมาต่อไก่ ต่อไก่แล้ว ไปพักไปพิน ไทเวียงจัน ถือแหวนแอมซ่าย
ย้ายออก ตอกเปรียง

จากข้อมูลของคุณครูวรรุณี ทองสี ชาวลาวเวียงผู้สนใจในประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของตนเอง และรวบรวมข้อมูลเรื่องราวต่างๆ มานานกว่า 20 ปี ได้สัมภาษณ์คนเฒ่าคนแก่ในชุมชนเกี่ยวกับ ความหมายของเพลงจ้ำจี้หมากหมีหมากม่นไว้พอสังเขปดังนี้

“จ้ำจี้หมากหมีหมากม่น” น่าจะหมายถึง ถูกบังคับให้ต้องจากบ้านเกิดเมืองนอน “เคี้ยเขาชน ไก่กาน นกกด” น่าจะหมายถึง ทหารไทยกวาดต้อนเอาชาวลาวมาเป็น เซลย “นกกดฮ้อง หน้าลิง หน้าลาย หน้าผีพาย หน้ากิดหน้าก้อม” น่าจะหมายถึง เมื่อเป็นเซลย เขาสั่งให้ทำอะไรก็ต้องทำ หากขัดขืนก็จะถูกลงโทษต่างๆ นานา “หย่อมแยะ” หมายถึง ทุกคนที่ถูกกวาดต้อนมาจะต้องมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม “เคี้ยเต่าและลงมาต่อไก่ ต่อไก่แล้วไปพักไปพิน” น่าจะหมายถึง ต่อมาเมื่อพม่ามารุกรานไทย ทางไทยได้มาคัดเลือกเอาชาวลาวไปเป็นทหารและลูกหาบ เมื่อคัดเลือกได้แล้วจึงได้ออกเดินทางไปต่อด้านพม่าและอาสาอยู่เป็นกองสอดแนม “ไทเวียงจันถือแหวนแอมซ่าย” น่าจะหมายถึง ต่อมาชาวลาวได้เป็นอิสระไม่ต้องอยู่ในฐานะเป็นเซลยอีกต่อไป “ย้ายออกตอกเปรียง” ก็น่าจะหมายถึงความถึง เมื่อเป็นอิสระแล้ว จึงได้ก่อตั้งเป็นชุมชน ณ บ้านทัพคล้ายแห่งนี้ตราบจนถึงปัจจุบัน

เพลงนี้เป็นหนึ่งในการละเล่น 3 อย่างที่เป็นการย้ำเตือนถึงการถูกกวาดต้อนเป็นเซลยมาจากเวียงจันทน์ ซึ่งประกอบด้วย 1) จ้ำจี้หมากหมีหมากม่น 2) หมากกุกกอน และ 3) หมากรบเมียง นอกจากนี้ก็ยังมีคากลอนประกอบการเล่น “อินลับลี” หรือการเล่นซ่อนหาของเด็กๆ ลาวเวียงด้วย ซึ่งมีความดังนี้

โป๊ะเปี้ยม มะเลียงเวียงจัน กินหยังกัน ไชมกไซ่หมา น ลูกหลานเฝ ไอ่โม่งปิดตา

จะเห็นได้ว่าเรื่องราวของการพลัดบ้านจากเวียงจันทน์นั้นปรากฏอยู่มากมายหลายที่ใน บทเพลง-เรื่องเล่าของชาวลาวเวียง ถึงอย่างนั้น แม้ว่าผู้คนจะยังคงจดจำเพลงและการละเล่นเหล่านี้เอาไว้ได้ แต่เด็กรุ่นใหม่ก็ละทิ้งการร้องเพลงเหล่านี้ไปหมดเสียแล้ว เพราะการศึกษาในโรงเรียน นอกจากจะนำเอาภาษาไทยกลางมาตรฐานมาแล้ว ก็ยังนำการละเล่นและเพลงเด็กแบบไทยกลาง

มาตรฐานเข้ามาด้วย เมื่อถามเด็กๆ ในชุมชนว่าตัวเองเป็นคนอะไร ต่างก็ตอบเป็นเสียงเดียวกันว่า “เป็นคนไทยครับ”

แต่เชื่อว่าเรื่องราวของชาวลาวเวียงนั้นกำลังจะสูญหายไปเสียทั้งหมด เพราะหากเปรียบเทียบ กับทุกหมู่บ้านในการลงนามครั้งนี้จะพบว่าบ้านลาวเวียงนั้นยังคงสภาพความสัมพันธ์และวิถีชีวิตที่เอื้อให้เกิดการเล่าเรื่องขึ้นได้เสมอ กลุ่มทอผ้าซึ่งเป็นกลุ่มแม่บ้านที่ผลิตสินค้าเครื่องชื้อของที่นี่ยังคงจับกลุ่มพูดคุยกันอย่างสนุกสนานในยามว่าง และในบริบทเช่นนี้เองที่เรื่องเล่าได้กระโจนออกมาไหลลื่นอย่างมีชีวิตชีวาต่อหน้าพวกเราโดยไม่ได้คาดหมาย เป็นเรื่องเล่าแนวสัปดนที่เปี่ยมไปด้วยสีสัน และสร้างเสียงหัวเราะให้แก่วงสนทนาได้อย่างดียิ่งเรื่องดังกล่าวชื่อว่าเรื่อง “อยากมีผัวผู้ดี” ซึ่งมีความว่า

มีเด็กสาวสองคนเป็นพี่น้องกัน อยู่มาวันหนึ่ง แม่ใช้ให้ไปเก็บมะม่วง พี่น้องสองคนนี้ก็เดินเข้าไปในป่า เมื่อไปถึงต้นมะม่วง น้องสาวก็พูดขึ้นว่า “หากใครออกมาข่มต้นมะม่วงให้ จะยอมเป็นเมียของผู้นั้น” พูดจบ ได้ปรากฏเป็นงูตัวหนึ่ง เลื้อยออกมาข่มต้นมะม่วง น้องสาวก็ตกใจ แต่ด้วยคำสัตย์ที่ว่า จะยอมเป็นเมีย จึงนำงูกลับบ้านมาด้วย เมื่อมาถึงบ้าน ก็นำงูไปวางไว้บนชั้น พอตกติก งูนั้นได้กลายร่างเป็นชายหนุ่มรูปงาม พี่สาวเห็นดังนั้นก็อิจฉาน้องสาวมาก เช้าวันรุ่งขึ้นจึงเดินทางเข้าไปในป่า และไปยังต้นมะม่วงต้นเดิม พร้อมทั้งพูดขึ้นมาว่า “หากใครออกมาข่มต้นมะม่วงให้ จะยอมเป็นเมียของผู้นั้น” พูดจบ ได้ปรากฏเป็นงูตัวหนึ่ง เลื้อยออกมาข่มต้นมะม่วงให้เช่นกัน พี่สาวก็ดีใจมาก และคิดว่าเดี่ยวพอตกติก งูตัวนี้ก็ต้องกลายร่างเป็นชายหนุ่มรูปงามเช่นเดียวกัน จึงนำงูตัวนั้นกลับมาบ้าน และเมื่อถึงบ้านแล้ว ก็นำงูไปวางบนชั้นแบบเดียวกับที่น้องสาวทำ พอตกติก งูก็ได้เลื้อยมาบริเวณขาและเริ่มอมจากเท้ามา พี่สาวตกใจมาก จึงร้องบอกแม่ว่า “แม่จ๋า! งูมันอมเท้าหนูเข้าไปแล้ว” แม่จึงตอบกลับมาว่า “ไม่มีอะไรหรอก เรื่องปกติของผัวเมียนะ” แล้วพี่สาวก็ร้องขึ้นมาอีกว่า “แม่จ๋า! งูมันอมขึ้นมาถึงเข้าแล้ว” แม่ก็ตอบแบบเดิมอีก งูนั้นอมขึ้นมาเรื่อยๆ จนกินพี่สาวเข้าไปทั้งตัว หมุดโอกาสให้ตะโกนถามแม่ต่อไป

เรื่องราวหลากหลายของบ้านลาวคัง

ที่หมู่บ้านโคกหม้อซึ่งเป็นชุมชนของชาวลาวคังหรือลาวครั่ง เราพบกับสถานการณ์คล้ายๆ กับที่บ้านละว้า คือชุมชนที่กระจัดกระจายจนร่องรอยของเรื่องเล่าถูกลบเลือนไปแทบหมดสิ้น ร่องรอยเดียวที่เราตามหาจนพบคือตำนานที่มาของนามสกุล “ฟิลิก” ซึ่งเป็นนามสกุลของคนจำนวนมากในหมู่บ้านแห่งนี้

จากการสอบถามพูดคุยกับชาวบ้าน พบว่าหลายๆ คนใช้นามสกุลฟิลิก โดยบ้านน้อยเล่าว่าตนเองก็นามสกุลฟิลิกเหมือนกัน ชาวลาวคังส่วนใหญ่จะใช้นามสกุลนี้ โดยมีตำนานเล่าเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

ในสมัยที่โดนกวาดต้อนมาเป็นเชลย มีผู้นำซึ่งนำชาวบ้านมาตั้งรกรากอยู่ที่นี้ชื่อว่า ชุนฟิลิก ชาวบ้านที่นับถือชุนฟิลิก ในภายหลังจึงพากันนำชื่อของชุนฟิลิกมาตั้งเป็นนามสกุลของพวกเขา พวกเขาจึงกลายเป็นเหมือนญาติและครอบครัวเดียวกันหมด

ในขณะที่เราได้พูดคุยกับคุณลุงจ้านงค์ มัคทายกซึ่งได้รับการยกย่องให้เป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับประวัติที่มาของหมู่บ้านเป็นอย่างดี คุณลุงเล่าว่า ในสมัยที่โดนกวาดต้อนมาเป็นเชลย มีคู่น้องหญิงชายชาวลาวคัง คนน้องถูกจับมาเป็นเมียทหารไทย ซึ่งต่อมาได้กลายมาเป็นบรรพบุรุษของชาวลาวคัง เรื่องราวที่คุณลุงจ้านงค์เล่าสอดคล้องกับเรื่องราวที่คุณป้า ภรรยาของคุณลุงได้เล่าว่า

ตอนที่โดนกวาดต้อนมาเป็นเชลย มีสาวงามชาวลาวคังคนหนึ่งชื่อตูป โดยเธอมีลักษณะที่หลังโค้งเหมือนกระดองเต่า หางตาแดง ถือได้ว่ามีความงดงามมาก จึงโดนจับไปเป็นเมียของทหารชาวไทย และเป็นบรรพบุรุษของชาวลาวคังในปัจจุบัน

เมื่อเราไปพูดคุยกับคุณป้าที่อาศัยอยู่บ้านในละแวกใกล้เคียง ก็ได้ฟังเรื่องราวมาอีกแบบเกี่ยวกับการใช้นามสกุลฟิลิก เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับนายพรานคนหนึ่งซึ่งได้พบกับเจ้า เจ้าถามว่า

“เจ้าชื่ออะไร” “นายมีขอรับ” “นามสกุลอะไร” “ไม่มีขอรับ” “เอ้อ แปลก ฟิลิก!” นายพรานได้ยินคำว่าฟิลิกก็ชอบใจ และนำมาตั้งเป็นนามสกุล

แม้ว่าเรื่องเล่าต่างๆ จะมีความแตกต่างกันออกไปบ้าง แต่ก็มีโครงสร้างสำคัญร่วมกันนั่นคือการมี “เจ้านาย” หรือคนใหญ่คนโตเข้ามาเกี่ยวข้องกับการได้มาของนามสกุล การอธิบายความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์โดยอ้างอิงกับการสืบเชื้อสายดั้งเดิม (primordialism) เช่นนี้ค่อนข้างน่าสนใจทีเดียว เนื่องจากเป็นการอธิบายที่มาที่ไปของกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเองที่ไกลไปแค่ในสมัยของรัชกาลที่ 6 เท่านั้น ซึ่งก็แปลว่าการรับรู้เกี่ยวกับตนเองของคนชาวลาวคังที่บ้านโคกหม้อนั้นย้อนขึ้นไปสั้นมาก

เป็นเสมือนการเริ่มต้นนับหนึ่งใหม่เลยก็ได้ ซึ่งก็สอดคล้องกับการสอบถามคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านหลายคนเกี่ยวกับที่มาของตนเอง ก็มักจะสับสนระหว่างหลวงพระบางกับเวียงจันทน์เป็นอันมาก บางครั้งก็จำสลับกันหรือไม่ก็คิดว่าทั้งสองแห่งคือเมืองเดียวกัน จะเห็นได้ว่าความรับรู้เกี่ยวกับที่มาของตนเองนั้นเลื่อนรางกว่าชาวลาวเวียงซึ่งมีบทเพลงบอกเล่าที่มาของกลุ่มตนโดยเชื่อมโยงกับสถานการณ์แวดล้อม (circumstantialism) ที่ตอกย้ำการพลัดพรากจากถิ่นกำเนิด แต่กลับสามารถอ้างอิงย้อนกลับไปสู่เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นมายาวนานกว่า

เนื่องจากมีเวลาที่หมู่บ้านนี้นานกว่าที่อื่นๆ เราจึงลองสืบหาต้นเหตุการแตกสลายลงของเรื่องราวความเป็นมาของชาวลาวคังที่บ้านโคกหม้อจนไปพบกับสาเหตุที่น่าแปลกใจพอสมควร นั่นคือชุมชนเดิมของชาวลาวคังนั้นไม่ใช่แบบที่เป็นในปัจจุบันโดยสิ้นเชิง บ้านเรือนของลาวคังนั้นเดิมอยู่ติดกับแม่น้ำทางด้านตะวันตกฝั่งที่มีวัดตั้งอยู่ บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านนี้เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ในฤดูน้ำหลากน้ำจะเอ่อล้นขึ้นมาท่วมทั่วบริเวณเป็นระยะเวลาสั้นๆ แต่ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนหลายสาย เส้นทางน้ำก็เปลี่ยน ทำให้น้ำท่วมหนักขึ้นทุกที อีกทั้งเมื่อมีระบบน้ำประปาและไฟฟ้าที่ดีเข้ามาในพื้นที่ ชาวบ้านจึงเริ่มย้ายบ้านออกไปตั้งห่างจากแม่น้ำมากขึ้นเรื่อยๆ เกิดเป็นชุมชนแหล่งใหม่ที่มีบ้านใหญ่โตถาวรกว่า แต่ก็มีรั้วรอบขอบชิดไม่อยู่ติดกันอย่างที่เคย ดังเช่นบ้านที่พวกเราบางคนไปนอนก็จะมีรั้วสูง การจะเข้าออกแต่ละทีก็ค่อนข้างจะลำบากกว่าที่หมู่บ้านอื่นๆ ซึ่งไม่มีรั้วกันพื้นที่ระหว่างบ้าน การหลงไหลเข้ามาของแนวคิดเรื่องทรัพย์สินส่วนบุคคลที่ชัดเจนนี้เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา ที่ทำให้หมู่บ้านโคกหม้อมีความเจริญมากกว่าทุกหมู่บ้านที่เราผ่านมา และในความเปลี่ยนแปลงที่มากมายนี้เอง เรื่องเล่าก็ได้แตกสลายไปกับกาลเวลาอย่างไร้ร่องรอย

คนไทยซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ชายเข้ามามีบทบาทในการนำชุมชนมาก ในขณะที่ผู้หญิงกลายเป็นแค่แรงงานในกลุ่มทอผ้า ไม่เพียงแต่ในการผลิตสินค้าเท่านั้น แม้แต่ในทางวัฒนธรรมประเพณีชายไทยก็เข้ามามีบทบาทในงานรื่นเริงต่างๆ ถึงกับเป็นผู้แต่งเพลงใหม่ๆ ขึ้นมาเองด้วยซ้ำ ตัวอย่างหนึ่งคือเพลงมาร์ชโคกหม้อ²

สระโอ คอ กอ หอ มอ ไหมโท ออ สระโอ คอ กอ หอ มอ ไหมโท ออ อ่านว่าโคกหม้อ
หม้อ อ่านว่าโคกหม้อ โคกหม้อประชาชินุทิศ สร้างเมื่อ พ.ศ. 2461 ในสมัย

² ถอดความจากเสียงขับร้องเพลง “มาร์ชโคกหม้อ” โดยสมาชิกหมู่บ้านโคกหม้อ บันทึกเสียงโดยคณะผู้เขียนเมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2556 ในที่นี้ คณะผู้เขียนเว้นข้อความในส่วนที่ไม่สามารถถอดเสียงและตรวจสอบความถูกต้องได้.

กำนัน.... ศึกษานิเทศก์อำเภอ ชุนภักดี นายอำเภอคลังหลวงศรี ศึกษานิเทศก์อำเภอ ชุน.... และข้าหลวงสำราญนฤประภิต.... มีกุศลจิต สร้างโคกหม้อประชาชินุทิศ มีอักษรเขียนบอกทิศอยู่ที่หน้าโรงเรียน อยู่ที่หน้าโรงเรียน

ผู้แต่งคือครูสนั่น แต่งในสมัยเมื่อคุณลุงผู้เล่าเรื่องยังเป็นเด็กๆ คือประมาณ 50 ปีก่อน โดยเนื้อเพลงมีเนื้อหาบอกเล่าประวัติความเป็นมาของโรงเรียนบ้านโคกหม้อ ซึ่งเป็นโรงเรียนแห่งแรกของหมู่บ้าน ตามเนื้อเพลงเชื่อว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2461 โดยเริ่มแรกตั้งอยู่ติดกับวัด แต่ในภายหลังมีการก่อสร้างใหม่และย้ายที่จากเดิม การศึกษาในโรงเรียนประกอบด้วยนักเรียนชาวลาว และไทย โดยส่วนมากจะเป็นชาวลาวคัง มีการเรียนการสอนเป็นภาษาไทยโดยครูคนไทย

บทกลาย

ข้อสังเกตที่สำคัญก็คือการตั้งบ้านเรือนนี้เองที่มีผลต่อการคงอยู่ของเรื่องเล่า ตำนาน และบทเพลงต่างๆ หมู่บ้านกะเหรี่ยงโปว์และบ้านลาวเวียงนั้นมีการเปลี่ยนแปลงน้อยกว่าที่อื่นๆ คือถึงแม้จะมีถนนตัดผ่านเข้ามา มีร้านค้า มีโรงเรียนเช่นเดียวกับที่บ้านโคกหม้อ แต่การที่บ้านเรือนเก่าๆ ยังคงตั้งอยู่เฉยๆ กัน ก็ทำให้เกิดบริบทของการเล่าเรื่องเกิดขึ้นได้เสมอ ในขณะที่บ้านก่องที่ย้ายหมู่บ้านหนีน้ำขึ้นมาจากอ่าง และบ้านลาวคังที่เคลื่อนตัวมาสู่ความเจริญ เรื่องราวต่างๆ นั้นแทบจะหายไปจนหมดเพราะลักษณะที่ตั้งบ้านเรือนเปลี่ยนไป ในกรณีของบ้านก่องนั้นคนต่างกระจัดกระจายออกไปตามที่ต่างๆ และในกรณีของลาวคัง วิธีคิดเรื่องที่ดินส่วนตัวเข้ามาสร้างกำแพงกันระหว่างผู้คนจนเรื่องเล่าต้องยอมสยบและตายลงที่สุด

ในแง่ของการศึกษาเรื่องเล่า ตำนาน บทเพลง การลงภาคสนามครั้งนี้จึงเป็นการลงไปเป็นประจักษ์พยานถึงชีวิตของเรื่องเล่าขานที่กำลังอ่อนแรงและใกล้สิ้นลม ต่างจากมิติทางวัฒนธรรมเช่น เสื้อผ้า อาหาร หรือพิธีกรรม ที่มีวัตถุสิ่งของให้ยึดโยงและอาจนำมาปิดฝุ่นพื้นคืนกลับมาเป็นสินค้าเป็นความภาคภูมิใจของชุมชนได้ แต่เรื่องเล่าเหล่านั้นมีสถานะที่ต่างออกไป ตำนานต่างๆ ไม่ได้อาศัยอยู่ในวัตถุของใช้แต่เพียงชิ้นหนึ่งชิ้นใด ไม่ได้ถูกบันทึกท่องจำไว้โดยนักเล่านิทานคนใดคนหนึ่ง หากแต่มีชีวิตอยู่ในสังคมทั้งชุมชน ในทุกบ้าน ทุกความสัมพันธ์ ในของทุกชิ้น ในอาหารทุกมื้อ เมื่อเงื่อนไขที่แสนจะเปราะบางเหล่านั้นถูกทำลายลง ก็เป็นการยากที่เรื่องราวต่างๆ จะยังคงหายใจต่อไปได้ การบันทึกโดยนักเรียนมานุษยวิทยานั้นอาจทำได้ในระดับหนึ่ง เราอาจเก็บเอาเรื่องเล่าเหล่านี้ไปวิเคราะห์ในระดับโครงสร้าง วิเคราะห์เปรียบเทียบกับวัฒนธรรมใกล้เคียงได้ต่อไป แต่ในบรรยากาศของการเล่าเรื่องอันเปี่ยมเวทมนต์นั้น ดูเหมือนว่าแม้แต่กล้องวิดีโอก็จะไม่สามารถบันทึกเอาห้วงความรู้สึกจากการจินตนาการถึงเรื่องราวเหล่านั้นไว้ได้เลยแม้เพียงนิดเดียว

รายการอ้างอิง

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. 2554 (2505). *เจ้าชีวิต: พงศาวดาร 9 รัชกาลแห่งราชวงศ์จักรี*. กรุงเทพมหานคร: ริเวอร์บุคส์.